

MOT EN BÄTTRE HAMN

2013-01-09

Av: Idéer och tankar om hållbar stadsutveckling

Platserna är olika men svaren oftast desamma: lyxiga bostäder, kontor och köpcentrum. Det handlar om städer i västvärlden som vill växa mot vattnet. Hamnverksamheten har lagts ner helt eller delvis som en följd av globala strukturförändringar och attraktiv mark frigörs för exploatering. Oftast demoleras allt gammalt och marken säljs till investerare med vinstintresset som främsta drivkraft. Forskaren Lisa Diedrich har ett bättre förslag.

Hela tillväxtparadigmet är ifrågasatt idag. Jag tror inte att vi kan fortsätta som vi har gjort under nittonhundratalet.

Orden är Lisa Diedrichs. Hon är nyutträd professor i landskapsarkitektur på SLU i Alnarp och har arbetat i forskarvärlden de senaste fem åren. Hon har erfarenhet av att problematisera professionen som journalist och tidskriftsredaktör och har praktisk erfarenhet av stadsförnyelseprojekt genom sitt arbete inom Münchens kommun. De senaste åren har hon forskat kring vad vi gör med våra övergivna hamnområden i västvärlden.

Efter varvsnedläggningen

När hamnverksamhet över hela världen har rationaliserats och omlokaliseras har många städer gjort en stor men kanske banal upptäckt: vattnet. Malmö är kanske det främsta exemplet i Sverige. Efter varvsnedläggningen stod Västra Hamnen ledig. Staden arrangerade bostadsmässan Bo01 och resten är historia. Idag är Malmö åter en stad vid vattnet som för närvarande håller på att frigöra ytterligare hamnområden för ny stadsbebyggelse precis norr om centralen genom att fartygs- och industriverksamhet har flyttats eller koncentrerats till Norra Hamnen.

Högt kostnadsläge

Västra Hamnen har av många kritiserats för sitt höga kostnadsläge och stadsdelen har ett litet antal låginkomsttagare. På så sätt liknar exploateringen av Västra Hamnen de flesta fall av så kallad waterfront development, ett begrepp som sällan översätts men som betecknar exploateringen av områden nära städernas vatten – havet, en sjö eller en flod – som tidigare varit otillgängliga.

Lisa Diedrich konstaterar i sin doktorsavhandling som kommer att läggas fram omkring årsskiftet att de flesta waterfront development-program ser i stort sett likadana ut. Man rensar ett område, styckar upp marken och säljer den på marknaden till investerare. Lockelsen är stor i närheten till vatten och marken blir dyr. Det som byggs reserveras för vissa grupper.

– Det gör mig frustrerad att hur mycket man än reser i världen så har de här projekten samma innehåll, säger Lisa Diedrich. Det är stora köpcentrer, stora kontorskomplex som är hermetiskt tillslutna och lyxiga lägenheter för folk som har råd med ett riktigt dyrt boende.

Det här är särskilt påtagligt i Europa, menar hon. Trots den kulturella mångfalden och det skiftande klimatet över kontinentens olika delar är likheten slående.

Likartade

– Fasaderna och arkitekturen är ofta väldigt likartade. De svarar på en global kanon inom arkitektur och vänder sig alltid till samma sorts människor – de som vill shoppa, de som arbetar inom vissa yrken och de som har en dyr livsstil.

Lisa Diedrich efterlyser en större blandning och att man i högre grad förhåller sig till det som redan finns på platsen – att projekten blir platsspecifika. Begreppet är förvisso lätt att gömma sig bakom när man ska motivera ett nybyggnadsprojekt. Man kallar ett projekt platsspecifikt bara för att man sparar några nyckelföremål som blir till pittoreska detaljer men fylls med samma innehåll som överallt annars. Lisa Diedrich efterlyser en kanske sannare och om man så vill råare platsspecificitet, där det som till synes är mindre lukrativt har samma existensberättigande som de nya, dyra bostäderna. För henne handlar det platsspecifika mer om social rättvisa, stämningar och det långsiktigt hållbara.

– Det är korkat att bevara till exempel en gammal kran eller några tegelhus och bygga nya grejer runtomkring och sedan tro att man varit rättvis mot arvet på platsen. Att man sparar ett objekt för att bevara den gamla karaktären, säger hon.

Spännande områden

I sin avhandling presenterar Lisa Diedrich ett antal exempel på hur man skulle kunna göra annorlunda. Skälen till att faktiskt göra något annat är enligt henne flera: dels skapar man mer spännande områden av de före detta hamnarna om man tillåter den lokala karaktären att synas, dels kan man motverka segregation och likriktning genom att låta fler grupper ta plats.

Lisa Diedrich tar avstånd från tidigare essentialistisk teoribildning inom landskapsarkitekturen, att vara platsspecifik handlar inte om att landskapsarkitekten som yrkeskunnig expert ska avtäcka någon inneboende "platsens själ". Hennes uppmaning är snarare att arbeta med pragmatism som ledstjärna: hur fungerar den här platsen, vilka använder den, på vilket sätt?

Arkitekterna måste ut på plats

Istället för att sitta på ett kontor och rita upp områden så måste arkitekterna ut på plats. Lisa Diedrich vill få oss att sänka blicken och se – nej uppleva – den krackelerade asfalten och den trasiga gamla järnvägen. Vilka minnen finns där, vad kan de berätta för oss om historien som vi kan ta med oss in i framtiden?

– Tittar vi nära så kan vi upptäcka nya värden och vad som nästan kan beskrivas som en kärlek till ögonblicket som kan generera idéer för framtiden. Jag har inget emot att man har köpcentrer, kontor eller en viss typ av bostäder med i bilden, men jag tycker att kommunerna med hjälp av landskapsarkitekter ofta kan se en bättre helhet än investerarna, en helhet som bidrar till stadslivet och ger ett värde inte bara till platsen, utan till hela staden.

Formeln låter elementär: man ska börja i vad som redan finns på platsen istället för att rensa upp och göra en helt ny design. Visst måste man riva en del nergångna hus, men Lisa Diedrich är inte lika intresserad av att bevara som av det hon kallar för att översätta. Man får klura ut vad som är platsens specifika karaktär, säger hon, och översätta den till nutid och framtid. Om en plats till största delen är tom kan man uppmuntra temporär användning. En del av det temporära kan senare permanentas.

Ett av de projekt Lisa Diedrich studerat är förnyelsen av Île de Nantes. Nantes, som är Frankrikes sjätte största stad till folkmängden, var länge en viktig hamn trots att den ligger omkring sex mil från havet. Den 340 hektar stora ön Île de Nantes delar Loirefloden just vid Nantes historiska stadskärna. Ön består till stora delar av ödelagd industrimark trots att

den ligger mitt i ett tätbebyggt storstadsområde.

Hamnen på Île de Nantes har varit nedlagd sedan länge. Förr hade man problem med sediment som fördes in med tidvattnet från Atlanten och omkring förra sekelskiftet började man bygga en djuphamn vid kuststaden Saint-Nazaire som historiskt mer varit ett fiskeläge. Viss hamnverksamhet fanns kvar på Île de Nantes fram till 1970-talet, och ön är full av industrirester, gammal asfalt och järnvägsspår. Efter andra världskriget började industritomterna användas som parkeringsplatser eftersom det saknades i den historiska stadskärnan. Många hus revs.

Nära läsning av staden

När ett utvecklingsprogram initierades 2000 under ledning av arkitekten Alexandre Chemetoff utgick man från att ta in vad platsen bestod av.

– Jag tycker att han gjorde en nära läsning av platsen. Vad som är värdefulla byggnader, funktioner, stämningar och aktiviteter. Han gick in i projektet med en idé om att låta folk stanna där de är för att se om det går att få till stånd en utveckling som inkluderar dem.

På ön fanns gamla hamnarbetarbostäder som fortfarande var bebodda. Dessa har fått stå kvar, liksom så kallad social housing, höghus för fattiga från 60- och 70-talen. Att låta sådant existera sida vid sida med nya, dyrare bostadsområden är för vissa kontroversiellt, men man vill åt blandningen för att inte skapa vare sig ghetton för rika eller för fattiga. Men det är mycket med Île de Nantes som går utanför ramen. Till exempel är det inte meningen att ön ska bli helt färdig i någon absolut mening.

– Chemetoff sa att han inte kan förutse hur det kommer att se ut om tio år. Det är beroende av saker som kommer in i bilden under tiden. Jag tror att det är klokt i relation till dagens situation med ekonomier som saktar ner och en mer oförutsägbar framtid, inte minst med tanke på klimatförändringarna, säger Lisa Diedrich.

I Nantes arbetade man aktivt med att få in verksamheter i flera av de övergivna industrilokalerna. En varvsindustri togs till exempel över av Les Machines de l'île, ett småföretag som bygger stora mekaniska djur till gatufestivaler med mera. Verksamheten har bidragit till att sätta ön på kartan och bidragit till platsens värde. Staden själv flyttade en del av sin administration till ön.

– Här ser jag paralleller till Västra Hamnen i Malmö. Jag jämför gärna Chemetoffs arbete med Stapelbädden och skejtparken där.

Hon nämner också Malmö högskolas etablering som tar upp en stor del av området närmast Malmö Central och även har lokaler längre ut mot havet.

Ett av de andra projekt som Lisa Diedrich har studerat heter Euroméditerranée 2 och innebär förvandlingen av hamnen och de närliggande kvarteren i Marseille. Projektet har det gemensamt med Île de Nantes att man försöker knyta ihop staden och skapa andra värden än de rent kommersiella, men det har inte samma fria utvecklingsstrategi som i Nantes. Marseilles gamla hamn skär effektivt av en stor del av staden från vattnet.

Det är ett stort före detta hamnområde som ska förnyas under de kommande decennierna. Landskapsarkitekter, arkitekter, stadsplanerare, ingenjörer och sociologer har samarbetat för att komma fram till vad som ska göras. Två områden ska prioriteras: dels ska en urban strandpromenad skapas som ett lock ovanpå en motorväg, dels ska

Aygaladesfloden, som har täckts över för att ge plats åt en idag övergiven bangård, friläggas. Floden löper i tunnlar men klimatförändringarna med plötsligt ökade vattenmängder som följd kräver att den får större flexibilitet och kan tillåtas att översvämmas. Detta löser man genom att anlägga en park som är byggd för att tåla de översvämningar man vet kommer. Mestadels kommer parken dock att kunna användas av invånarna i staden.

Avsaknaden av offentliga platser

– På så sätt löser man också problemet med avsaknaden av offentliga platser i denna del av Marseille. Ibland har parken mer utrymme, ibland mindre. Så här i medelhavsområdet handlar det om högst tillfälliga högvattennivåer.

Men det handlar inte bara om att lösa en klimatfråga. Bangården, som utgör en stor del av det som ska förvandlas till park, är en dryg kilometer lång och den enda passagen idag är en lång, smal gångbro.

– Det är också en fråga om infrastruktur, det blir ett sätt att knyta ihop staden som idag är avskuren av de stora övergivna industriområdena.

Till skillnad från Île de Nantes är Euroméditerranée 2 ett projekt med en tydlig målbild, men Lisa Diedrich tycker ändå att det innehåller möjligheten att förändras över tid.

– Projektet kommer att pågå så pass länge att det finns utrymme för en del förändringar efter hand. Det är visserligen mycket mer definierat som projekt, men det riktar också in sig på två av stadens största problem, hydrologi och infrastruktur.

Vattnets dualism som både hot och möjlighet är tydlig i Marseille. Men också överallt annars när vi bygger stad allt närmre stranden. I Malmö diskuteras framtida skyddsvallar en bit ut till havs, delvis i form av en konstgjord arkipelag, så att kustlinjen kan behållas utan murar.

En annan stad som är mitt inne i en förändringsfas på grund av hotet från vattnet är belgiska Antwerpen. Men hotet har också blivit en potential för stadens utveckling. Vad som började med att floden Scheldes bankar måste förändras av klimatskäl har blivit ett projekt för revitalisering av stadskärnan.

– Vattenmyndigheten hade kommit fram till att fördämningarna mot floden måste höjas under de kommande åren. Det handlade om mer än en meter. Idag går skyddsvallarna ungefär till höften på en människa, och man skulle behöva öka dem till högre än en människa, drygt två meter.

Det skulle alltså inte längre gå att se floden från staden, som skulle bli helt separerad från vattnet.

– Ur ett estetiskt och upplevelseperspektiv hade det varit fruktansvärt synd. Det här projektet handlade om hur det kunde lösas utrymmesmässigt och på ett trevligt sätt. Utmaningen var att kunna ge floden mer utrymme när den svämmade över samtidigt som man ville ge mer utrymme åt staden och medborgarna.

Man var tvungen att förhandla om utrymme åt både floden och staden vilket förstås var en svår nöt att knäcka. Man började med att försöka identifiera vilka värden som fanns längs med den aktuella flodsträckan. Det har tagit flera år att bestämma hur skyddsmuren ska dras och hur man kan hålla den så låg som möjligt. Man har tagit hänsyn till vattnets processer, människors aktiviteter och stämningarna på platserna längs sträckan, berättar Lisa Diedrich.

- Det går inte att öka utrymmet både för floden och människorna. Men på vissa platser kan man ge mer utrymme åt floden och på andra mer utrymme åt staden.

Vid den välbesökta historiska stadskärnan flyttas fördämningarna mot floden och ger den mindre utrymme, men i andra områden kan de läggas närmre bebyggelsen. Istället för en mur konstruerar man en sluttning som kan användas som rekreativ område vid lågvatten och ger en annan närkontakt med flodens stränder.

I fallet med Antwerpen har utvecklingen av flodbankarna påverkat även kvarteren bakom och resten av staden, något som Lisa Diedrich finner intressant.

- Det som händer vid floden är ibland beroende av vad som händer några kvarter bort. Man sätter området i en större kontext, platsen ses som mycket större än bara flodbanken. I Antwerpen tog man i beaktande hur flodbanken relaterade till den historiska staden, hamnen och vilka utfyllnader som gjorts tidigare.

- Vad som är intressant med Antwerpen är hur en översiktsplan kan tas fram. Man har tittat på hela staden när man löser den här remsan längs med floden.

Olika segment

Staden och dess omgivning har delats in i tre olika segment: den delen man faktiskt förändrar, delar som påverkar hur man förändrar området och delar utanför projektet som påverkas av förändringarna. I den nya planen som togs fram användes pianotangenter som metafor för hur flodbankarna kan utvecklas.

- Kanske kan vi inte säga exakt hur varje nedslag på tangentbordet kommer att se ut i framtiden eftersom det beror på förhandlingar mellan människor, kommunen och hamnmyndigheten. Man har utvecklat ett slags modulärt system för hur de olika delarna kan utvecklas.

Att förhålla sig platsspecifikt när man skapar skyddsvallar är inte det lättaste. Man var tvungen att förstöra de gamla kajerna för att bygga de nya skyddsvallarna. Men Diedrich menar att det platsspecifika inte behöver begränsas till gamla gatstenar.

Uppfinningsrika

- Man fick vara uppfinningsrik på andra sätt. Vilka platsspecifika saker ville man översätta till den framtida situationen? Floden är ett mycket starkt element som alltid har funnits där. Den är en del av historien, den finns i människors huvuden och den är full av minnen. Genom att integrera flodens skiftande vattennivåer är man mycket historisk. Det finns en förändring på grund av klimateffekterna, men man har gjort förändringarna med en stark respekt för det platsspecifika. Samtidigt har man tittat på hur staden har utvecklats på flodbanken och hur hamnen har byggts upp. Det finns så mycket inpräntat i den gamla stadsplanen och den urbana strukturen: var finns det en marknad, varifrån går kryssningsfartygen?

Lisa Diedrich inspireras av den amerikanske landskapsarkitekten James Corner. Han menar att vi kan förstå landskap i verbform snarare än som ett substantiv, att landskapet är någonting aktivt snarare än något statiskt. I ett gammalt nergånget hamnområde finns ofta viss aktivitet och den stämningen kan man fånga upp. Hamnområden har alltid varit en plats för arbete med en myllrande aktivitet, en aktivitet som var en del av stadens liv.

- Kanske kan vi översätta den här aktiviteten till en del av dagens och framtidens stadsliv. Vi borde fråga oss hur vi drar stadsliv till de här platserna istället för hur vi skapar fasader.

Exploatering av hamnområden borde handla om så mycket mer än en viss sorts estetik, säger Lisa Diedrich. Det är alldeles för kortsiktigt och trångsynt att hänga upp ett transformeringsprojekt på hur det ser ut på ytan.

- Estetik är föränderligt över tid. Man kan lära sig att se en plats som vacker på grund av hur den används.

Platsens historia

Det kan handla om att låta platsens historia synas i de berättelser som gamla järnvägsspår och nött asfalt förmedlar, eller om industrilokaler som tas över för en otippad verksamhet, som i fallet med Les Machines de l'île. Allra mest handlar det kanske om med vilken inställning man går in i ett sådant här projekt.

- Det behöver inte handla om att bevara gamla tegelhus eller monument. Jag tycker att det är mycket mer intressant, utmanande och fascinerande att vi håller på att skapa en ny estetik som kommer ur människors handlande. Det kan vara morgondagens estetik.

Denna text är hämtad ur Movium Magasin nr 2, 2012, med temat Stadens element – Vatten. Om du vill köpa detta nummer av Movium Magasin, [klicka här »](#)